

LUND UNIVERSITY

Review of Magdalena Hillström, Eva Löfgren & Ola Wetterberg (red.), "Alla dessa kyrkor. Kulturvård, religion och politik" (2017)

Wienberg, Jes

Published in:
Kyrkohistorisk årsskrift

2019

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (2019). Review of Magdalena Hillström, Eva Löfgren & Ola Wetterberg (red.), "Alla dessa kyrkor. Kulturvård, religion och politik" (2017). *Kyrkohistorisk årsskrift*, 119, 276-279.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

rundkyrka till vinterhalvåret 1195–1196, alltså en precis datering av en besläktad kyrkas uppförande; pedagogiskt om vapnen i kyrkan; och om förnyelsen av musiken och orgelns roll i detta.

Mera kritiskt noterar jag hur det i ett kapitel först skrivs fram en »halmdocka», en felaktig bild av tidigare tiders syn på historia och kulturarv, varefter texten retoriskt dräller av följsamma signalord i ett försök att frammana en bättre framtid – pluralistisk, mångvetenskaplig, mångfacetterad, normkritisk, demokratisk, motverkande stereotyper, delaktig, bred, inkluderande, öppen, solidarisk och mångfaldig. Det kan vara utmärkt i sin ambition, men kontrasterar mot den inledande varningen i samma text, att när »alla har möjlighet att uttrycka sig och nå en publik», då »ökar risken för att kunskap och fakta förvrängs eller att något berättas ur ett annorlunda perspektiv än vad som överensstämmer med vår officiella eller vedertagna version.» (s. 231) En påfallande otidsenlig plädering för att överheten av politiker och experter trots allt vet bäst?

Jubileumsboken har en tung inramning med ett förord, en epilog och ett efterord, där författarna tilläggs titlar (kyrkoherde och kontraktsprost samt ordförande i kyrkorådet) vilket annars inte förekommer. Här finns en namngiven styrgrupp på fem personer och en referensgrupp på elva personer. Däremot finns ingen namngiven redaktör, istället står »Bromma församling» som redaktör (s. 4). Alla som har erfarenhet av att redigera en bok undrar hur det gick till i praktiken. Det nämns alltså ingenstans, att Leifh Stenholm, som har författat prologen och tidsresan, fungerade som redaktör, dock tillsynes inte ända fram till själva utgivningen. Är det på grund av avsaknad av en professionell korrekturläsande redaktör i slutskedet som förteckningen över källor och litteratur ser ut som ett hemmabygge?

Avslutningsvis, efter läsningen är det en sak jag undrar över, nämligen själva utgångspunkten för jubileet, året 1168. I boken skrivs att »det inte går att vederlägga året 1168» (s. 7), men det går inte heller att belägga, ändå utgör året själva grunden för firandet och boken. Ingenstans i boken kan jag hitta en presentation av bakgrunden för året. Och en snabb titt i *Det medeltida Sverige* (1 Uppland 7,

1992, s. 238) ger upplysningen att socknen nämns första gången 1314. Rundkyrkan kan knappast dateras till just 1168, när den jämförs med dateringen av Solna kyrka. En datering av Bromma kyrka till 1100-talets »allra sista decennier» är mest sannolik enligt Ann Catherine Bonniers bidrag (jfr. s. 69ff., citat s. 72). Nåväl, även en fiktion eller förvrängda fakta kan resultera i något att lovprisa.

I förordet (s. 7) och baksidestexten står en uppföring: »Läs, lär och njut!». Jag läste och lärde mycket, men njutningen var blandad.

JES WIENBERG

Magdalena Hillström, Eva Löfgren & Ola Wetterberg (red.)

ALLA DESSA KYRKOR. Kulturvård, religion och politik.

Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet 2017, 323 sid.

Hur kan kyrkor brukas och vårdas i framtiden? Hur kan gamla kyrkor anpassas till nya behov? Hur prioritera mellan kyrkans församlingsliv och kyrkans byggnader? Kan, bör eller skall så kallade övertaliga kyrkor förbli i mer eller mindre kyrkligt bruk, inredas till exempelvis församlingshem, säljas till privatpersoner för att bli bostäder eller kanske rivas?

Det är några av de många frågor som diskuteras i en ny antologi, *Alla dessa kyrkor. Kulturvård, religion och politik*. Antologin har sitt ursprung i ett samarbete mellan Magdalena Hillström och Svante Beckman från tema Kultur och samhälle vid Linköpings universitet, Ola Wetterberg och Eva Löfgren från Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet och så Henrik Lindblad vid Svenska kyrkan. Samarbetet har resulterat i två forskningsprojekt, dels »Gamla kyrkor – nya värden? Bruk och förvaltning av kyrkobyggnader i ett förändrat samhälle», dels »Hur blev Svenska kyrkan ett nationellt kulturarv?» – och nu även denna publikation.

Antologin *Alla dessa kyrkor* innehåller ett förord och en inledning efterföljd av femton artiklar av varierande längd uppdelade på tre teman samt avslutningsvis en förteckning över författarna.

Artiklarna är välskrivna och rikt illustrerade. Och antologin har en snygg layout, med två spalter text som ledsagas av fotnoter, där varje bidrag har en egen översikt över källor och litteratur.

I en inledning av redaktörerna presenteras den växande övertaligheten av kyrkor, dess möjliga orsaker och den unika svenska ordningen med en kyrkoantikvarisk ersättning. Syftet med antologin anges, nämligen »att ge fördjupade kunskaper om och nya perspektiv på den ordning för bevarande av Svenska kyrkans kyrkobyggnader som följde av millennieskiftets förhandlingsuppgörelse mellan kyrka och stat» (s. 9). Vidare presenteras de två projekt som ligger till grund för boken samt bokens innehåll.

Det första temat kallas »Utblickar mot Europa» och presenterar fem artiklar: Här inleder Henrik Lindblad och Eva Löfgren med en översikt över förändringar i Europas religiösa byggnader. Exempel hämtas från Finland, Danmark, Norge, England, Nederländerna, Belgien, Tyskland, Bosnien-Hercegovina och Italien, där de stora skillnaderna i ägande, lagstiftning, finansiering och utveckling över tid framhävs. Här kommenteras också World Values Surveys karta, som visar Sverige längst uppe i hörnet som världens mest sekulära och individualistiska land (s. 20 fig. 1). Men sett i ett internationellt perspektiv anses situationen för majoritetssamhällets kyrkor i Sverige som relativt god med kyrkor i gott skick och med rimliga ekonomiska villkor.

Eva Löfgren erbjuder en utblick till Frankrike, där det finns ett brett stöd för att underhålla och bevara kyrkorna, som ägs av kommunerna men brukas av församlingarna; det gäller dock enbart de katolska kyrkorna. I både Frankrike och Sverige uppfattas kyrkorna som ett nationellt kulturarv. Ett förslag om allmänt skydd som historiska minnesmärken var på gång i årtiondena kring 1900, men kunde inte genomföras. Och ibland kan det uppstå intressekonflikter som vid Notre-Dame-de-la-Mer, där turister på fästningskyrkans tak med utsikt över havet ansågs störa gudstjänsten nere i kyrkan; en förvaltningsdomstol gav dock kommunen rätt till fortsatt bruk av taket.

Oddbjørn Sørmoen skriver (på norska) om kyrkoförvaltningen i Norge, där lokalsamhället har

en stark roll, men där kommunens ekonomiska förmåga är avgörande. Det komplicerar emellertid bilden, att det övergripande ansvaret delas mellan tre departement. Och för närvarande är kyrkor före 1537 automatiskt skyddade. Några exempel på hanteringen av övertaliga kyrkor presenteras också.

Ola Wetterberg redogör för förhållandena i England, där övertalighet och nya funktioner länge har varit en realitet. Det engelska systemet bygger inte på medlemskap utan på direkt engagemang, varför det finns olika stiftelser och organisationer för bevarande av kyrkor. När det inte är möjligt att hitta alternativa funktioner kan »Churches Conservation Trust» överta ansvaret och försöka få till en »affärsplan». Ett lyckat exempel är All Souls i Bolton vid Manchester, som blev ett nytt centrum för stadsdelen.

Maria Mellgren presenterar övertaliga kyrkor i Rom som har behövt få nya funktioner trots en stark kyrklig tradition; övertaligheten ökade efter att Rom blev Italiens huvudstad 1870. Kyrkor och kloster fungerar exempelvis som konsertscener, utställningslokaler, kulturskolor, hotell, butiker och restauranger. Exteriörerna är oftast intakta, medan interiörerna har förändrats.

Det andra temat, »Staten, Svenska kyrkan och kyrkobyggnaderna», innehåller fyra artiklar: Svante Beckman genomför en skarp analys av förhållandet mellan svenska staten och Svenska kyrkan, där det kallas paradoxalt att kyrkan definieras som självständig, men ändå regleras i en lag antagen i riksdagen. På punkt efter punkt visar Beckman hur Svenska kyrkan har en nära relation till staten, och att kyrkan särbehandlas – genom kungens tillhörighet, skatteverkets hantering av kyrkoavgiften och med kyrkans begravningsverksamhet. Relationen mellan stat och kyrka ändrades år 2000, men relationen består alltså. Den religiöst motiverade statskyrkoordningen skulle ha ersatts av en antikvariskt motiverad sådan. Beckman anser, att om relationsförändringen innebar en sekularisering av staten, så innebar den samtidigt en »sekulär musealisering av kyrkorummet» (s. 117), som blev underställd länsstyrelserna.

Tobias Harding diskuterar mer allmänt kyrkans roll i olika stater, där USA och Frankrike följde två

olika utvecklingslinjer. Sekulariseringen i Skandinavien beskrivs som relativt långtgående även om stat och kyrka är sammanvävd i ett egenartat »statskyrkosystem». Harding anser, att trots relationsförändringen år 2000 sker en särbehandling där staten prioriterar Svenska kyrkans byggnader och tilldelar kyrkan själv en roll här.

Magdalena Hillström redogör ingående för utvecklingen sedan 1950-talet i förhållandet mellan svenska staten och Svenska kyrkan i ansvaret för kyrkobyggnaderna med olika förhandlingar, utredningar och remisser. Enligt Hillström har byggnaderna stegvis rört sig från marginalen mot mitten och till att vara i centrum för debatten. Längre noterade man en möjlig överkapacitet, men man förutsåg inte övertalighet som ett problem. Utvecklingen ledde fram till en kyrkoantikvarisk ersättning på 460 miljoner kronor i 1996 års penningvärde för merkostnader i samband med kyrkans kulturhistoriska värden; detta var en avgörande förutsättning för att relationsförändringen mellan stat och kyrka skulle bli ekonomiskt neutral. Ersättningen fick inte gå till den kyrkliga verksamheten eller förvaltningen av egendom som drift, underhåll eller kompetensutveckling, även om det i praktiken kan vara svårt att skilja på olika aktiviteter.

Henrik Lindblad och Ola Wetterberg diskuterar statens och kyrkans delade ansvar, men även olika intressen, där båda har försökt att uppnå ett tolkningsföreträde. Å ena sidan har Riksantikvarieämbetet arbetat med en plattform för kulturhistorisk värdering och urval, å andra sidan har Svenska kyrkan arbetat med en handbok för identifiering och förvaltning av kyrkliga kulturvärden. Riksantikvarieämbetets kunskapsföretag med Sveriges kyrkor har i princip avvecklats, och det centrala ansvaret för tillsyn och tillstånd har delegerats till länsstyrelserna, samtidigt som Svenska kyrkan har byggt upp en organisation och kompetens med stiftsantikvarier för att kunna hantera kyrkorna som kulturarv. Artikeln avrundas med en uppfordran till samsyn mellan stat och kyrka.

Det blir en del upprepningar i detta andra tema om relationsförändringen mellan staten och kyrkan och om den kyrkoantikvariska ersättningen, särskilt mellan bidragen av Beckman, Harding

och Hillström. Som fristående texter är det inget problem, men läst i ett svep märks överlappningarna. Här kunde redaktörerna ha gripit in.

Det tredje temat, »Svenska kyrkor i förändring», rymmer fem artiklar: Eva Löfgren ger en översikt över de 60 kyrkor av totalt 3 400 kyrkobyggnader, som Svenska kyrkan har valt att sälja sedan år 2000. De flesta är från 1800–1900-talen, en tredjedel från 1960–1970-talen och enbart Örja utanför Landskrona är privatägd, men har en kyrkogård i bruk. Försäljning kan vara ett alternativ till rivning, där exteriören förblir intakt medan interiören tillåts förändras. Några 1100-talskyrkor har således inte varit till salu.

Erika Persson presenterar tolv exempel på kyrkor som efter år 2000 har blivit ombyggda med så kallat utvidgat bruk, det vill säga nya funktioner som har tillkommit i den befintliga kyrkan eller genom tillbyggnader; några har utnyttjat utrymmet under läktaren medan andra har fått arkitektoniskt markanta tillbyggnader som Christinae kyrka i Alingsås.

Magdalena Hillström redogör för den så kallade tvåkyrkoordningen i Åtvidaberg i Östergötland, där Åtvida Gamla från senmedeltiden ersattes av den närliggande Åtvida Stora 1885. Senare togs den gamla kyrkan i bruk igen på 1950-talet, medan den stora förföll. Situationen påminner om Maglarps gamla och nya i Skåne, som slutade med rivningen av den nya kyrkan 2007, vilket har blivit ett varnande exempel. Skulle Åtvida Stora renoveras eller rivas, få ny verksamhet eller avkristnas? Efter en flertydig men strategisk enkätundersökning i kommunen och förslag till en (för dyr) ombyggnad, slutar berättelsen med en restaurering till övervägande del med hjälp av den kyrkoantikvariska ersättningen, fast det innebar en nytolkning av regelverket. Tvåkyrkoordningen består.

Eva Löfgren berättar om Vara pastorat i Västergötland och svårigheten att hantera 24 kyrkor, 25 kyrkogårdar, sex församlingshem och ett kapell med 12 500 medlemmar och höga värmekostnader. Kyrkorna har delats upp i tre kategorier där uppvärmningen differentieras – huvudkyrkor (hålls i kontinuerligt gott skick), förrättningskyrkor (uppvärmning inför kyrklig handling) och temakyrkor

(uppvärmning vid särskilda aktiviteter); här associerar jag till en tidigmedeltida kyrkoorganisation med moderkyrkor, privata kyrkor och kapell, där präster har ambulerat efter behov. Innovativt används flyttbara värmekanoner för tillfällig uppvärmning vid exempelvis begravningar. Och inga kyrkor har behövt stängas eller rivas.

Maria Nyström och Mika Stenberg Sjölund jämför två likartade 1800-talskyrkor, som genomgick olika omgestaltningar; i Örslösa i Västergötland blev långhuset delat i en församlingsdel och ett kyrkorum med väggar, och i Vessige i Halland avdelades kyrkorummet med flexibla skärmar.

Sist ut är Madeleine Sultán Sjöqvist om Nacksta kyrka i Sundsvall, som har omvandlats från luthersk till katolsk kyrka. Här uppstod emellertid en konflikt mellan de antikvariska myndigheterna, som ville bevara Vera Nilssons altartavla från 1967, och den katolska församlingen, som ville byta ut tavlan; det slutade med en sorts kompromiss, där tavlan döljs bakom en väv. Nacksta avslutar antologin med den kritiska frågan om kulturmiljölagen rättsligt sett kan strida mot religionsfriheten.

Antologin kretsar kring värden av kyrkorna och den svenska modellen med en kyrkoantikvarisk ersättning. Ifall redaktörerna hade sökt mera motspel och debatt kunde man ha inviterat fler från kyrkan att medverka och då menar jag inte fler stiftsantikvarier utan teologer och aktiva i församlingarna, så att både problem och möjligheter skulle ha kunnat bli belysta från flera håll. Nu blir motspelet mest ett referat av åsikter framfört av enskilda inom Svenska kyrkan.

Alla dessa kyrkor behandlar ett aktuellt och angeläget ämne på ett inbjudande sätt och med tankeväckande utblickar. Antologin är lärorik med sina många iakttagelser, analyser och exempel, som visar på olika strategier, problem och inte minst möjligheter inför framtiden. Syftet med antologin uppnås med råge. *Alla dessa kyrkor* rekommenderas till alla som är intresserade av bruk och vård av kyrkor – intresserade såväl av kyrkor som byggnader att använda som av kyrkor som kulturarv – två saker som hänger olösligt ihop.

JES WIENBERG

Lars Ekelund, Mats Fredrikson, Sverker Linge, Jonas Sällberg & Göran Tagesson

KYRKAN, RUMMET, LANDSKAPET. Vreta kloster, Flistad, Stjärnorp, Ljung och Allhelgonakyrkan i sitt sammanhang.

Stockholm: Carlsson Bokförlag 2017, 199 sid.

De fem kyrkorna i Vreta klostrets församling täcker ett tusenårigt tidsperspektiv. En kyrka speglar den spiritualitet som rådde då den byggdes, men också bygdens historia och relationerna människor emellan och till samhället i övrigt. På de flesta orter är kyrkorummet den enda historiska miljö som uppvisar en obruten kontinuitet från byggnation och fram till våra dagar. Detta levande kulturarv utgör både en stolthet och en källa till menings- skiljaktigheter om hur rummet bäst kan anpassas till dagens behov.

Sverker Linge, dåvarande kyrkoherde i Vreta kloster och en av bokens båda författare, inleder med syftet att lyfta fram såväl kyrkornas olikheter och yttre skönhet som den inre skönheten i församlingens liv. Textförfattarna har samarbetat med var sin fotograf och boken är till stor del en vacker fotobok. För att uttrycka det historiska förloppet, såväl kyrko-, liturgi- som socialhistoriskt har Göran Tagesson samarbetat med fotografen Jonas Sällberg. För att belysa hur dagens församlingsliv tar sig uttryck i de historiska rummen har Sverker Linge samarbetat med fotografen Lars Ekelund. Boken är populärvetenskapligt hållen och vänder sig till en intresserad allmänhet. Texten är i sin helhet översatt till engelska av Anders Bergquist.

Göran Tagesson, doktor i historisk arkeologi och expert på just Vreta kloster, har skrivit bokens huvudtext, kronologisk från historiens gryning och fram till våra dagar och lätt att följa även för en icke-fackman.

Det första rummet är det starkt meningsbärande medeltida kyrkorummet. Tagesson gör en detaljrik genomgång av dess utformning i Vreta kloster, vad som finns där nu, vad som funnits men tagits bort och hur dessa föremål och inredningsdetaljer ska förstås. Han berättar om kyrkans tidsuppfattning,